

Schleiermacher kon aansluiten met zijn „religionspsychologische Methode”.<sup>25)</sup>

En toch gaat de z.g. godsdienstpsychologie al dra een eigen weg. Het pro en contra van de waarde van het „Erlebnis” wordt door *Scholz*, *Heiler*, *Otto*, *Girgensohn* en anderen onderzocht, maar wel dra blijken de godsdienstpsychologen een eigen systeem te zoeken.<sup>26)</sup> Zoo staat *Gruehn* met zijn boek „Das Werterlebnis”, dat vrijwel geheel aan experimenteele onderzoekingen gewijd is, reeds op geheel ander plan dan *Dilthey Schleiermacher* zag.<sup>27)</sup>

Het is niet onze taak de ontwikkeling van de z.g. ervarings-theologie of die van de „Religion des Erlebnisses” te volgen. In feite toch gaan weldra de theologen, c.q. de godsdienstpsychologen eenerzijds, en de paedagogen met de psychologen anderzijds, ieder een eigen weg. Voor de laatsten is niet in de eerste plaats aan de orde de vraag omtrent het wezen en de openbaring van het religieuze leven — zij trachten de vraag omtrent de beteekenis van het „Erlebnis” voor de ontwikkeling van kind tot volwassene te bepalen.<sup>28)</sup>

Als wegbereiders van de „Erlebnis”-gedachte vinden we in de geschiedenis der paedagogiek onderscheiden ideeën, die natuurlijk geformuleerd werden naar de zegswijze en de zienswijze van den tijd, waarin ze werden uitgesproken.

*Comenius* met zijn zinlijke aanschouwing staat zeker onder invloed van *Baco* en de empiristische school; al is nog niet geheel duidelijk, hoe precies de verbanden hier liggen, dat er verband is, staat vast.<sup>29)</sup>

De aanschouwing is voor *Comenius* opvoedingsmiddel. Maar het valt moeilijk hem in het kader der „Erlebnis”-paedagogen in te schakelen. Immers zijn strijd ging meer tégen het verbalisme en de nog uit de middeleeuwen overgebleven memoriseerboeken, dan vóór de „Bildung vom Kinde aus”. De aanschouwing is voor hem het middel, waardoor het verstand wordt verrijkt en de voorstelling van de buitenwereld verlevendigd. En zeker wil de christen *Comenius* van het verleggen van de normen in het kind zelf niet weten.<sup>30)</sup>

Anders is het bij *Rousseau*.<sup>31)</sup> In tegenstelling met de *Aufklärung* en haar verheerlijking van de ratio, is hij met *Locke*, *Shaftesbury* en *Hemsterhuis* van oordeel, dat het hoogere geestelijke leven alleen mogelijk is door de ervaring van werkelijkheidsbetrekkingen.<sup>32)</sup> Maar niet daarin ligt nog de grond voor het feit, dat *Rousseau* wel eens genoemd werd: de vader van de „Erlebnis”-paedagogiek. Die ligt hier: *Emil* leert door ervaring zich te buigen onder de wetten der natuur, ook onder de wetmatigheden der dingen; *vanzelf* ontstaat in hem eenerzijds de wensch, de dingen en hun wetten verder te leeren kennen en anderzijds om zichzelf met die dingen te zien in